

1940 р. призначений завідувачем цієї кафедри. Саме у червні цього року пройшла особиста зустріч Казимира Мічинського (молодшого) із людиною планетарного масштабу – академіком М. І. Вавиловим. Вважаємо, що історикам науки потрібно ретельно попрацювати з архівними матеріалами, щоб відкрити зміст зустрічей генетика з генетиком, рослинника з рослинником.

Згодом експедиція М. І. Вавилова була продовжена в Станіславській (нині – Івано-Франківська) і Чернівецькій областях, де 6 серпня 1940 року Микола Вавилов був заарештований і після допитів у Москві переведений в Саратовську тюрму. Незважаючи на виснажливі допити, Вавилов пише замітки для книги про історію світового землеробства, де він близько підійшов до феномену «осьового часу» Карла Ясперса. Цей феномен пояснює синхронний розвиток земних цивілізацій на основі дивно подібних процесів окультурення рослин у різних ізольованих регіонах Землі. На жаль, матеріали цієї книги безслідно зникли. Яскраве і багатогранне життя великого вченого, основоположника нових напрямів у біології, обірвалося 26 січня 1943 року в Саратовській тюрмі.

Відзначаючи 130-річчя з дня народження Миколи Івановича Вавилова, усі ми з пошаною і почуттям великої вдячності схилиємо голови перед ним як перед геніальним ученим і мислителем нашого часу, який віддав всі свої сили, знання і навіть життя справі розвитку біологічної науки.

УДК 575:001.1:37.091.3

ІДЕЇ М.І.ВАВИЛОВА У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «СПЕЦІАЛЬНА ГЕНЕТИКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР» В ПРОГРАМІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 201 «АГРОНОМІЯ»

*В. Мамалига, к. б. н., О. Мазур, к. с.-г. н.
Вінницький національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Значний ріст урожайності переважної більшості сільськогосподарських культур, покращання якості продукції, підвищення адаптивних властивостей нових сортів і гібридів, стійкості до шкідників, хвороб і несприятливих абіотичних чинників навколишнього середовища значною мірою зобов'язані впровадженню в селекційний процес сучасних генетичних методів селекції, бо багато питань селекції, на що звертають увагу учених, можна вирішити лише після вивчення генетики певного виду рослин [1; 4–6]. На важливості цього розділу генетики для селекції наголошував ще М. Вавилов [2, с. 19]: «Спеціальна генетика або вчення про генотип окремих видів ... впритул на найважливіших об'єктах підводить конкретно до безпосередніх завдань селекції».

Особливо це стосується викладання таких тем, як «Генетика – теоретична основа селекції сільськогосподарських культур», «Походження і еволюція культурних рослин», «Закон гомологічних рядів у спадковій мінливості», «Генофонди рослин та їх використання в селекційному процесі» та ін.

Складання та успішна реалізація селекційних програм неможливі без знання спеціальної генетики видів, тому формування у майбутніх магістрів умінь застосовувати генетичні знання у створенні селекційних програм для окремих культур є метою вивчення дисципліни «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур».

Виклад основного матеріалу. Згідно з галузевим стандартом спеціальності студенти повинні знати генний склад кожної окремої культури, який контролює її ознаки й властивості, особливості успадкування генів, їхню мінливість та локалізацію в певних хромосомах, успадкування кількісних та якісних ознак, механізми стійкості рослин до стресових чинників довкілля, феноменологію дії і взаємодії генів, а також цілих генетичних систем в онтогенезі рослин окремих видів, методи створення трансгенних сортів і ліній та розуміти позитивні й негативні наслідки впровадження їх у виробництво.

Навчальним планом для вивчення дисципліни у X семестрі відведено 120 годин, з них на лекції – 16 годин, практичні заняття – 28 годин, індивідуальні завдання – 20 годин та 56 годин самостійної роботи [3]. Також упродовж семестру студенти готуються і здають у вигляді тестів два колоквиуми, які знаходяться в персональному кабінеті викладача в електронній системі управління вищим навчальним закладом «Сократ». Вивчення дисципліни завершується іспитом.

Слід зазначити, що скорочення загальної кількості годин навчального навантаження на викладача призвело до переведення у 2017–2018 навчальному році лабораторних занять у практичні, що значно обмежило можливості викладача індивідуально працювати з кожним студентом під час занять.

Для студентів заочної форми навчання відведено лише 8 годин аудиторних занять (4 години лекцій та 4 години практичних занять), а 112 годин – на індивідуальну та самостійну роботи.

Курс розділений на два змістові модулі, які логічно охоплюють матеріал для вивчення і кожен з яких складається з двох тем (див. табл.). Лекції першого модуля присвячені загальним питанням спеціальної генетики: предмет спеціальної генетики та напрями її досліджень; походження культурних рослин (первинні і вторинні генцентри) та екологічна генетика; генофонди рослин та їхнє використання в селекційному процесі; традиційні та молекулярні методи генетичних досліджень; якісні та кількісні ознаки, особливості їхньої генетичної природи та методів вивчення; механізми та значення генетичної рекомбінації; прогнозуючі можливості закону гомологічних рядів у спадковій мінливості М. І. Вавилова. Лекції другого модуля присвячені спеціальній генетиці окремих культур: групі зернових рослин (пшениці, жита, тритикале, ячменю, рису, вівса, кукурудзи); круп'яних культур (проса, гречки); зернобобових культур (гороху, сої, квасолі); технічних, олійних та овочевих культур (картоплі, буряку, соняшнику, ріпаку, льону, бавовнику, капусти і помідора).

Практичні заняття проводять згідно з планом, який затверджений робочою програмою дисципліни [6]. При цьому основною вимогою є творча самостійна робота. На першому практичному занятті кожен студент-магістрант отримує індивідуальне завдання – опрацювати матеріал з генетики і селекції певної

культури (переважно тієї, з якою проводяться дослідження для написання магістерської роботи).

Таблиця

Структура навчальної дисципліни

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		Лк	П	Л	Інд	С.р.		Лк	П	Лаб	Інд	С.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1.												
<i>Теоретичні та методологічні основи дослідження генетики сільськогосподарських культур</i>												
Тема 1. Спеціальна генетика – теоретична основа селекції сільськогосподарських культур	16	2	2		4	8	21	1			12	8
Тема 2. Мінливість та спадковість різних типів ознак у рослин	19	2	2		4	11	24	1	2		11	10
Разом за змістовим модулем 1	35	4	4		8	19	45	2	2		23	18
Змістовий модуль 2.												
<i>Генетика сільськогосподарських культур</i>												
Тема 3. Генетика зернових, зернобобових і круп'яних культур	43	6	12		6	19	41	1	1		20	19
Тема 4. Генетика технічних, олійних та овочевих культур	42	6	12		6	18	34	1	1		13	19
Разом за змістовим модулем 2	85	12	24		12	37	75	2	2		33	38
Усього годин	120	16	28		20	56	120	4	4		56	56

У роботі повинні бути коротко подані відомості про походження, поширення, досягнення в селекції, значення та використання зазначеного виду. Основна частина має містити дані про класифікацію роду, до якого належить вид,

каріотип, морфологічну будову хромосом, генетичний потенціал мінливості та методи його вивчення. Потім подають відомості про генний контроль морфологічних, фізіологічних та біохімічних ознак, спектр їх мінливості, генетичні механізми контролю стійкості до біотичних (найбільш шкочинних шкідників та хвороб) і абіотичних стресових чинників навколишнього середовища, основні напрями та методи селекції. На завершення студент повинен визначити найважливіші проблемні питання з генетики і селекції культури і сформулювати свою точку зору на можливі шляхи їх вирішення. Роботу оформляють у вигляді презентації і доповідають на практичному занятті. При цьому інші студенти також готуються до теми (хоч і не так глибоко), тому вони є не просто слухачами, а й активними учасниками доповіді. І під час виступу, і після його закінчення вони можуть задавати питання й доповнювати доповідача, за що отримують додаткові бали. Після закінчення доповіді та її обговорення викладач узагальнює результати роботи доповідача, оцінює її в балах, відзначає тих студентів, які активно працювали на занятті, вказує на можливі типові недопрацювання в підготовці презентації і шляхи їхнього усунення.

Висновки. Такий підхід до вивчення спеціальної генетики сільськогосподарських культур розвиває у студентів навички самостійної роботи з літературою та мережею Internet, вміння аналізувати й узагальнювати фактичний матеріал, подавати його у вигляді презентації та забезпечує достатнє засвоєння навчального матеріалу.

Бібліографічний список

1. Боровик А. Н., Беспалова Л. А., Пузырная О. Ю., Романенко А. А. Применение закона гомологических рядов Н.И. Вавилова в селекции пшеницы и тритикале. *Идеи Н.И. Вавилова в современном мире*: тезисы докл. III Вавиловской междунар. конф., Санкт-Петербург, 6-9 ноября 2012 г. Санкт-Петербург, 2012. С. 22.
2. Вавилов М. І. Вибрані твори. Генетика і селекція. Київ: Урожай, 1970. 496 с.
3. Мамалига В. С., Мазур О. В. Спеціальна генетика: програма навчальної дисципліни для підготовки магістрів. Галузь знань: 20 «Аграрні науки та продовольство», спеціальність: 201 «Агрономія». Вінниця: РВВ ВНАУ, 2017. 19 с.
4. Спеціальна генетика сільськогосподарських культур: навч. посіб. / за ред. С. П. Васильківського. Біла Церква, 2011. 230 с.
5. Спеціальна селекція польових культур: навч. посіб. / В. Д. Бугайов та ін.; за ред. М. Я. Молоцького. Біла Церква, 2010. 368 с.
6. Чекалін М. М. Селекція і генетика окремих культур: навч. посіб. Полтава: ФОП Говоров С. В., 2008. 308 с.

Мамалига В., Мазур О. Ідеї М. І. Вавилова у викладанні курсу «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур» в програмі підготовки магістрів спеціальності 201 «Агрономія»

Наголошено на важливості використання творчого спадку М.І.Вавилова у вивченні спеціальної генетики сільськогосподарських культур, викладено вимоги до знань, отриманих студентами впродовж її вивчення, описана структура дисципліни, показано зміст лекційних і методичку проведення практичних занять.

Лекційний курс розділений на два змістові модулі, які логічно поєднують матеріал для вивчення і складаються з двох тем:

1. Теоретичні та методологічні основи дослідження генетики сільськогосподарських культур;

2. Спеціальна генетика сільськогосподарських культур.

Основною вимогою до проведення практичних занять є творча самостійна робота. Кожен студент-магістрант отримує завдання опрацювати матеріал з генетики і селекції певної культури, оформити його у вигляді презентації і доповіді на практичному занятті. У роботі повинні бути коротко подані відомості про походження, поширення, досягнення в селекції, значення та використання того чи іншого. Основна частина має містити дані про класифікацію роду, до якого належить вид, каріотип, морфологію хромосом, генетичний потенціал мінливості. Потім подають відомості про генний контроль морфологічних, фізіологічних та біохімічних ознак, генетичні механізми контролю стійкості до біотичних і абіотичних чинників, основні напрями та методи селекції.

На завершення студент повинен визначити найважливіші проблемні питання з генетики і селекції культури і сформулювати свою точку зору на можливі шляхи їхнього вирішення. Такий підхід розвиває у студентів навички самостійної роботи з літературою та мережею Internet, вміння аналізувати й узагальнювати фактичний матеріал, подавати його у вигляді презентації та забезпечує достатнє засвоєння навчального матеріалу.

Ключові слова: спеціальна генетика, структура дисципліни, лекції, практичні заняття, самостійна робота, методика самостійної роботи.

Mamalyga V., Mazur A. Ideas of M.I.Vavilov during the teaching of «Special genetics of agricultural crops» in the program of preparation of masters of specialty 201 «Agronomy»

The article emphasizes the importance of using the creative heritage of M.I. Vavilov in the study of special genetics of agricultural crops, sets out the requirements that apply to the knowledge gained by students during its study, the structure of discipline, the content of lectures and the methodology of conducting practical classes are presented.

The lecture course is divided into 2 content modules, which logically include the material being studied and each of them consists of 2 topics:

1. Theoretical and methodological foundations of the study of the genetics of agricultural crops;

2. Special genetics of agricultural crops.

The main requirement during conducting practical classes is creative independent work. Each undergraduate student receives a task to work out the material on genetics and selection of a certain culture, to arrange it in the form of a presentation and to report on a practical lesson.

In the work should be briefly provided information on the origin, distribution, achievements in selection, value and use of this species. The bulk must contain data on the classification of the genus, which includes the species, karyotype, chromosomal morphology, genetic potential of variability. Then data on genetic control of morphological, physiological and biochemical features, genetic mechanisms of control of resistance to biotic and abiotic factors, basic directions and methods of selection are presented.

In conclusion, the student must identify the most important problem issues in the genetics and selection of this culture and formulate their point of view on the possible ways of their solution. This approach develops the skills of independent work with literature and the Internet, the ability to analyze and summarize factual material, present it in the form of a presentation and ensure sufficient mastery of the initial material.

Key words: special genetics, structure of discipline, lectures, practical classes, independent work, methods of independent work.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІДЕЇ М. І. ВАВИЛОВА І СУЧАСНІСТЬ	3
<i>Снітинський В., Завірюха П., Сич З., Сич І.</i> Академік М.І. Вавилов – геній і совість народу	3
<i>Мамалига В., Мазур О.</i> Ідеї М. І. Вавилова у викладанні курсу «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур» в програмі підготовки магістрів спеціальності 201 «Агрономія»	8
РОЗДІЛ 2. БІОТЕХНОЛОГІЯ В РОСЛИННИЦТВІ (ГЕННА І КЛІТИННА ІНЖЕНЕРІЯ)	13
<i>Рябовол Л., Любченко А., Любченко І.</i> Стан біотехнологічних досліджень рижю ярого	13
РОЗДІЛ 3. ФІЗІОЛОГО-БІОХІМІЧНІ ОСНОВИ СЕЛЕКЦІЇ РОСЛИН	21
<i>Леонов О., Аліпов В., Усова З., Суворова К., Шелякіна Т., Ярош А., Падалка О.</i> Вміст каротиноїдів у борошні зразків пшениці м'якої	21
<i>Минець Т., Кириченко В., Брагін О.</i> Різноманіття ліній-відновників фертильності пилку соняшнику за життєздатністю й теплостійкістю	27
РОЗДІЛ 4. ВИХІДНИЙ МАТЕРІАЛ І МЕТОДИ ЙОГО СТВОРЕННЯ	33
<i>Тищенко О., Тищенко А., Куц Г.</i> Характеристика вихідного матеріалу люцерни	33
<i>Рожкова Т., Бурдуланюк А., Власенко В., Немерицька Л.</i> Перспективність пошуку джерел стійкості пшениці озимої до чорного зародка	39
<i>Скрипченко Н., Книш В., Безпалько О.</i> Мінливість морфологічних характеристик плодів і насіння сортів <i>Actinidia arguta</i>	46
<i>Кормош С., Базелюк М.</i> Характеристика вихідного матеріалу <i>LORHANTHUSANISATUSBENTH</i>	52
<i>Лисишин А.</i> Збір, вивчення та добір вихідного матеріалу як запорука успішної селекції суниці ананасної	57
РОЗДІЛ 5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СЕЛЕКЦІЇ РОСЛИН	63
<i>Завірюха П.</i> Селекція картоплі у Львівському національному аграрному університеті: історія і результати	63
<i>Подгаєцький А., Кравченко Н., Гнітецький М., Бутенко Є., Подгаєцький Ан.</i> Використання показників для визначення впливу метеорологічних чинників на врожайність та інші ознаки картоплі	80
<i>Сень О., Жемойда В., Куцак Б., Кожемякіна Н.</i> Оцінка нового інбредного матеріалу кукурудзи за господарсько цінними показниками та комбінаційною здатністю	87
РОЗДІЛ 6. ПРИКЛАДНА СЕЛЕКЦІЯ РОСЛИН ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ У РІЗНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР	96
<i>Гораши О., Климишина Р.</i> Ефективність добору в селекції гречки	96
<i>Влох В., Дудар І., Литвин О., Бомба М.</i> Продуктивність селекційного матеріалу картоплі, створеного за участі в генеалогічній сукупності сорту Карпатський	101
<i>Кравченко Н., Подгаєцький А., Падалка Ю.</i> Кількість бульб у гнізді другого бульбового покоління міжвидових гібридів картоплі після гамма-опромінення насіння	106

<i>Кравченко Н., Подгаєцький А., Гордієнко В., Крючко Л., Коваленко В.</i> Вплив метеорологічних умов та місця вирощування на продуктивність міжвидових гібридів картоплі	111
<i>Кравченко Н., Подгаєцький А., Собран І., Собран В.</i> Оцінка потомства від беккросування складних міжвидових гібридів картоплі за продуктивністю у першому бульбовому поколінні	118
<i>Кравченко Н., Подгаєцький А., Ставицький А.</i> Розварюваність бульб у міжвидових гібридів картоплі, їх беккросів	125
<i>Завірюха П., Неживий З., Костюк Б., Вихованець В.</i> Результати селекції картоплі на комплекс цінних господарських і біологічних ознак	133
<i>Городиська О., Сухар С.</i> Оцінка перспективних селекційних номерів гречки у конкурсному сортовипробуванні	144
<i>Вільчинська Л., Камінна О., Диянчук М.</i> Селекція гречки для умов Лісостепу України	148
<i>Троценко В., Кліценко А.</i> Оцінка міжсорткових гібридів гречки за ознаками короткоденності	152
<i>Перебойчук О.</i> Перспективні напрями селекції високодекоративних вітчизняних сортів первоцвіту в Національному ботанічному саду імені М. М. Гришка НАН України	162
<i>Щербакова Т.</i> Створення перспективних сортів лілійника гібридного (<i>Нemerocallishybridahort.</i>) в Національному ботанічному саду імені М. М. Гришка НАН України	167
<i>Коник Г., Іванців Р., Гармич Д.</i> Порівняльна оцінка продуктивності селекційних номерів багаторічних злакових трав	174
<i>Перегрим О.</i> Ріст, розвиток та продуктивність селекційних номерів конюшини повзучої в Передкарпатті	181
<i>Василенко Т., Бондарева О., Коробова О.</i> Селекція озимої пшениці в умовах Південно-Східного степу України	188
<i>Рябовол Я., Рябовол Л.</i> Оцінка якості зерна селекційних зразків пшениці м'якої озимої	194
<i>Панасюк О., Коновалюк М.</i> Селекція сортів картоплі з формуванням врожаю у ранні періоди за динамічних змін клімату Західного регіону країни	201
<i>Волошина В., Гоменюк В., Волошин А.</i> Селекція яблуні дослідної станції помології ім. Л. П. Симиренка ІС НААН України	204
РОЗДІЛ 7. СЕЛЕКЦІЯ РОСЛИН НА СТІЙКІСТЬ ДО ШКІДЛИВИХ ОРГАНІЗМІВ	210
<i>Вус Н., Кобизєва Л.</i> Рівень ураженості зразків нуту залежно від фази розвитку рослин в умовах східної частини Лісостепу України	210
<i>Голячук Ю., Косилович Г.</i> Генетична структура популяцій збудника фітофторозу картоплі в умовах Західного Лісостепу України	217
<i>Завірюха П., Дудар О., Дудар І.</i> Стійкість перспективних гібридів картоплі до фітофторозу	221
<i>Гибало В., Тихий Т.</i> Сорти калини звичайної (<i>UIBURNUMOPULUS</i>) селекції Дослідної станції помології ім. Л. П. Симиренка	227

РОЗДІЛ 8. НАСІННИЦТВО, НАСІННЄЗНАВСТВО	233
<i>Косенко Н.</i> Насінництво буряку столового безвисадковим способом за краплинного зрошення Півдня України	233
<i>Сіроштан А., Кавунець В., Судденко В.</i> Використання показника теплостійкості насіння пшениці м'якої озимої для оцінки врожайних властивостей	239
РОЗДІЛ 9. ВИПРОБУВАННЯ СОРТІВ	246
<i>Кожушко Н., Завора Я.</i> Норма реакції сумських сортів картоплі за лежкоздатністю в умовах зрошення Північно-Східного Лісостепу України	246
<i>Вожегова Р., Влащук А., Дробіт О.</i> Економічна ефективність вирощування гібридів кукурудзи в умовах зрошення Південного Степу України	253
<i>Кобиліна Н., Люта Ю., Погорєлова В.</i> Сорти томата селекції Інституту зрошуваного землеробства	259
<i>Солоненко С.</i> Сафлор красивий як перспективна олійна культура в умовах Лісостепу Західного	265
<i>Постоленко Є.</i> Визначення об'єктивних факторів для встановлення споживчої стиглості плодів кизилу	273
РОЗДІЛ 10. СОРТОВА АГРОТЕХНІКА	279
<i>Вожегова Р., Лавриненко Ю., Влащук А., Шапарь Л., Дзюба М.</i> Вплив строків сівби та норм висіву на урожайність і вихід кондиційного насіння сортів ріпаку озимого в умовах Південного Степу України	279
<i>Лихочвор В.</i> Урожайність сортів озимої пшениці залежно від норм висіву на різних фонах удобрення	284
<i>Паламарчук В.</i> Вплив строків сівби на площу листової поверхні гібридів кукурудзи різних груп стиглості	290
<i>Пархуць Б.</i> Вплив основних елементів сортової агротехніки на врожайність гречки в умовах Західного Лісостепу України	299
<i>Вожегова Р., Боровик В., Рубцов Д.</i> Вплив густоти стояння рослин та удобрення на формування насінневої продуктивності сої	303
<i>Тищенко В., Гусенкова О., Дубенець М., Баташова М.</i> Рівень формування та генетичні кореляції структурних елементів урожайності сортів і селекційних ліній пшениці озимої залежно від року вирощування та строків сівби	308
<i>Берднікова О., Герасимчук К.</i> Формування продуктивності гібрида томата СХД-277 залежно від фону мінерального живлення в умовах краплинного зрошення на півдні України	313
<i>Базалій В., Бойчук І., Домарацький Є., Ларченко О., Базалій Г.</i> Реалізація генетичного потенціалу продуктивності сортів пшениці м'якої озимої за різних умов вирощування	319
<i>Падалко Т.</i> Індивідуальна продуктивність рослин ромашки лікарської залежно від технологічних заходів в умовах Придністров'я	325
<i>Панфілова А., Гамаюнова В.</i> Формування надземної маси сортів пшениці озимої залежно від оптимізації живлення в умовах Південного Степу України	332

<i>М'ялковський Р.</i> Вплив комплексної дії агрозаходів на формування врожаю сортів картоплі різних груп стиглості	339
<i>Бабій Я., Хоміна В.</i> Порівняльна оцінка сортів пшениці озимої за продуктивністю залежно від технологічних заходів в умовах Лісостепу Західного	346
<i>Тригуба І.</i> Фотосинтетична продуктивність злаково-бобових травостоїв залежно від складу травосумішок та удобрення	352
НАШІ ЮВІЛЯРИ	357
ПРОФЕСОРУ ІВАНУ ІВАНОВИЧУ ТИМОШЕНКУ – 80 РОКІВ!	357